

Коласава канцэпцыя выхавання паводле паэмы “Новая зямля”

Вядомасць Якубу Коласу як педагогу прынеслі найперш яго навукова-метадычныя працы “Другое чытанне для дзяцей беларусаў” (1909) і “Методыка выкладання роднае мовы” (1926). Разам з тым погляды пісьменніка на асвету і выхаванне знайшлі сваё адлюстраванне ў яго шматлікіх мастацкіх творах. Найважнейшае месца ў іх шэрагу займае паэма “Новая зямля”, істотную ролю якой не толькі ў станаўленні і развіцці беларускай літаратуры, але і ў фарміраванні нацыянальнай педагагічнай думкі першым заўважыў рускі прафесар І. Замоцін.

“Новую зямлю”, якая выйшла ў свет у 1923 г., афіцыйныя ўлады, некаторыя крытыкі і асобныя пісьменнікі з ліку “маладзёжцаў” сустрэлі непрыхільна. Аўтара паэмы абвінавачвалі ў шматлікіх грахах – у дробнабуржуазным народніцтве, у прыватнаўласніцкай настраёнасці і нават у адсутнасці ў яго паэтычнага таленту. І. Замоцін добра вядомы ў еўрапейскім літаратурна-культурным асяродку як таленавіты навуковец у галіне філалогіі, апублікаваў у часопісе “Полымя” (1924, № 1) рэцэнзію на паэму, у якой, па словах У. Конана, “Новая зямля” разглядалася як магістральная “пуціна ў беларускай літаратуры” [1, с. 15]. У 1923 г. урад БССР прыняў пастанову, у адпаведнасці з якой ў вучэбныя планы усіх тыпаў школ БССР беларуская літаратура была ўведзена як абавязковая дысцыпліна. І. Замоцін настойліва раіў уключыць “Новую зямлю” у школьную праграму. Ён быў перакананы, што паэма Я. Коласа “можэ і павінна заняць месца ў кожнай беларускай школе, у кожнай вясковай бібліятэцы на тэрыторыі Беларусі: для вёскі яна – зразуменне свайго быту, для горада – зразуменне вёскі” [1, с. 172]. У 1925 г. выйшла ў свет першая чытанка па беларускай літаратуры для V–VI класаў І. Самковіча і І. Пятасевіча “Родныя шляхі”, на старонках якой і быў змешчаны ўрывак з паэмы Я. Коласа. З таго часу “Новая зямля” на працягу ўжо 85 гадоў вывучаецца ў школьным курсе беларускай літаратуры.

Паэма па-ранейшаму застаецца прадметам пільнай увагі з боку сталых чытачоў не толькі як высакаякасны твор, але і як кніга, у якой у мастацкай форме выкладзена Коласава канцэпцыя выхавання падрастаючага пакалення. Стрыжнем педагагічнай сістэмы Якуба Коласа паводле паэмы “Новая зямля” сталі *ідэі народнай педагагікі*, адпраўнымі пунктамі якой з’яўляюцца агульначалавечыя каштоўнасці, сярод якіх асабліва важнае значэнне надаецца адносінам асобы да бацькоў, роднай зямлі, працы, бацькоўскай хаты, свайго роду. Сістэма прынятых народам прыёмаў і метадаў выхавання перадавалася ад адных пакаленняў да другіх і засвойвалася імі як пэўныя веды, уменні і навыкі, на аснове якіх фарміраваліся маральныя, эстэтычныя і сацыяльныя ідэалы.

Праз усю паэму Якуб Колас праводзіць думку: з малалейства *чалавек* як асоба *фарміруецца ў сям’і*. Для дзяцей палясоўшчыка Міхала сям’я

з'яўлялася і “мікра-“ і “макрасветам”, што было абумоўлена ўмовамі жыцця на ўлонні прыроды і ўдалечыні ад населеных пунктаў.

У кожнай сялянскай сям’і беларусаў спрадвечным крытэрыем маральнасці чалавека было стаўленне яго да *працы*. У Міхала вялікая дружная сям’я, якая жыве па сваіх законах і парадках. Тут працуюць усе, у кожнага свае абавязкі. *Прыклад* для малых – дарослыя. Міхал ненавідзіць службу ў лясніцтве, аднак разумее, што на той момант яна была асноўнай магчымасцю зарабіць кавалак хлеба, таму на леснікоўскай працы надзвычай адказны і акуратны. У душы Міхал – хлебароб: ён з незвычайнай любасцю глядзіць на вынікі сваёй працы, хоць і на чужой зямлі:

Ён колас жытні і паглядзіць,
Рукою лёгенька пагладзіць,
Нібы сынка свайго малога,
І ў сэрцы дзякаваў ён Бога [2, с. 35].

Яшчэ больш патрабавальны да сябе ў працы Антось, які “што ні замысліць, то ўсё зробіць”. Ужываючы сучасную лексіку, можна сказаць, напрыклад, што пры выбары касы, адной з асноўных прылад сялянскай працы, ён ўважлівы і патрабавальны да палачызму:

Другі лягчэй знаходзіць жонку –
Свой вечны лёс, сваю красу,
Чым дзядзька добрую касу [2, с. 219].

Усё гэта адбывалася на вачах у дзяцей, яны неаднойчы чулі размовы дарослых пра набыццё зямлі, назіралі, з якой пашанай ставіліся блізкія ім людзі да нялёгкай хлебаробскай працы, таму і самі падрасталі такімі ж працавітымі і дбайнымі. Дзеці ведалі, як “лёгка хлеб даецца” і заўсёды прымалі ўдзел ў гаспадарскай працоўнай дзейнасці: пасвілі жывёлу, малацілі збожжа, прыгледзілі за меншымі.

Заўсёды лічылася, што ў сям’і прыкладам для дзяцей былі ўзаемаадносіны паміж старэйшымі. Міхал амаль увесь час быў на службе. Антось займаўся гаспадаркай, “цягнуў ярэмца хлебароба”. Мужчыны часам спрачаліся, аднак паважалі адзін аднаго, ніякай нязгоды, тым больш варожасці ніхто не бачыў. Наадварот, поўнае ўзаемаразуменне і добразычлівасць панавалі і ў час працы, і ў святочны дзень. Дзеці былі сведкамі дружбы паміж братамі. Вось ён, прыклад для пераймання:

– Бяры, Антось! – Я намакаўся,
Бяры, брат, ты: ты больш цягаўся, –
І спрэчку тым яны канчалі,
Што гэту скварку разразалі [2, с. 24].

Адлюстраваны ў паэме і выпрацаваны пакаленнямі этыкет – *нормы паводзін* за сталом. Тут свой парадак, дысцыпліна, свой звычай, у кожнага сваё месца. Большыя дзеці, як бы ні хацелася ім падурэць, усё ж “за сталом маўчком сядзелі”. Затое да малых у сям’і ставіліся паблагліва “І іх ніколі не сціскалі // Абы насоў не разбівалі” [2, с. 23]. Старэйшыя дзеці выхоўваліся ў строгасці, але прынцып дэмакратызму распаўсюджваўся на ўсіх. Дзяцей практычна ніхто на кантраляваў, узаемаадносіны паміж членамі сям’і будаваліся на даверы, узаемадапамозе, талерантнасці і маральнай чысціні, што з’яўляцца галоўным ў народна-педагагічных ідэях.

Шмат якія свае погляды на выхаванне Я. Колас раскрывае праз учынкi, паводзіны, светапогляд Антося. Дзядзька паказаны ў паэме сапраўдным педагогам, знаўцам дзіцячых душ. Яго педагагічны талент найлепш бачны ў раздзелах “Раніца ў нядзельку”, “Дзядзька-кухар”, “Таёмныя гукі”. Антось любіць сваіх пляменнікаў не на ўзроўні замілаванасці, а як актыўны ўдзельнік фарміравання ў іх самасвядомасці і духоўнасці ва ўсіх яе праявах і таму не шкадуе ні цяжарнага, ні часу, каб патлумачыць:

Адкуль, з чаго дзе што бярыцца,
Вось тое, гэта як завецца
І чаму так, чаму не гэта?
Прыхілен дзядзька быў да дзетак [2, с. 56].

Педагогіка дзядзькі Антося будавалася перш за ўсё на *прынцыпах дэмакратызму і гуманізму* ва ўзаемаадносінах з дзецьмі:

Ён размаўляў як са старымі,
І з імі радзіўся, спрачаўся –
Як роўны з роўнымі трымаўся! [2, с.]

Антось – прыроджаны педагог. Ён умее падтрымаць дзяцей у цяжкую хвіліну, дапамагчы добрым словам, жартам, умее своєчасова выкарыстаць такія народны метады выхавання як *заахвочванне*. Матэрыяльнае заахвочванне было сімвалічным, часта як невялічкі гасцінец ў выглядзе “зайчыкавага хлеба”, які сяляне прыносілі з поля, лесу, сенажаці, або той жа “пляцкі”, купленай у Сверхні. Такія гасцінцы не маглі развіваць у дзяцей спажывецкія адносіны да сваіх блізкіх. Перавага аддавалася маральнаму заахвочванню, як, напрыклад, прапанова пайсці ў Ліпава і зварыць там знакамітыя “клёцкі з сокам”.

З такой жа павагаю і любасцю адносяцца і дзеці да Антося. Для самых малых ён не проста дзядзька, а “дзядзечка, саколiк”, для старэйшых – аўтарытэт: ніякіх прэчанняў не можа выклікаць Костусева “дзядзька лепей знае”.

У арсенале народнай педагогікі мае месца і такі метады як *пакаранне*, у тым ліку і цялеснае. Сучасная педагогіка гэты метады поўнасьцю адмаўляе, не

прымае яго і Якуб Колас, калі вядзе аповед пра гаротны лёс хлопчыка-сіраціны, з якога брат, што жыве ў горадзе, папругай выбіваў “дзеравеншчыну” (апавяданне “Дзеравеншчына”). Разам з тым побач з далікатнымі, тактоўнымі адносінамі да меншых членаў сям’і народная педагогіка беларусаў прымала ў разумных межах як эфектыўны і нават карысны метадаў цялеснага пакарання, пра што сведчаць шматлікія прыказкі і прымаўкі: “Не слухае ківа, дык паслухае кія”, “Любі дзіця, як душу, а калаці як грушу”, “Бацька не біў сына малога, дык ён яго старога”, “Расці хлапца, не жалей дубца, то выведзеш у людзі”.

Ідучы следам за народнай педагогікай і абапіраючыся на асабісты жыццёвы вопыт, Якуб Колас “дазваляў” галоўнаму герою паэмы трымаць дзяцей у строгасці не толькі словам, але і больш суровым спосабам. Асабліва строга Міхал ставіўся да навучання. Працуючы на пасадзе лесніка, сустракаючыся з рознымі людзьмі, ён пераканаўся ў неабходнасці адукацыі, для гэтага і наймае хатняга “дарэктара”, Яську Базылёва, сябра яго старэйшых сыноў па дзіцячых забаўках. Адчуваючы, што хлапцу нялёгка будзе выконваць ролю настаўніка, Міхал папярэджае сыноў: “Але вучыцца мне без дуру, // А не – як з гада спушчу скуру!” (2, 127). Паводле перакананняў Міхала, свавольства і гультайства падчас вучобы заслугоўваюць строгага пакарання. Таму ён і дае наказ Яську:

– А не паслухае каторы –
Цягні за вуша на калені:
Знайду лідарства я ад лены!
А будзе йсці навука туга,
Падгоніць бацькава папруга! (2, 127).

Міхал сваё слова стрымаў, калі старэйшы з сыноў Алесь вырашыў унесці карэктыры ў “вучэбны працэс” і знішчыў ненавісныя “Пачаткі”. Чытач не асуджае ўчынак гаспадара сямейства, бо, як слушна заўважыў Ю. Пшыркоў, “сістэма” выхавання дзяцей Міхала паказана ў гумарыстычным плане, хоць праз вясёлы смех і адчуваецца глыбокі сум паэта” (3, 50).

Педагагічная сістэма Я. Коласа будзе таксама на прынцыпе *еднасці чалавека з прыродай*. Яшчэ ў “Другім чытанні для дзяцей беларусаў” Я. Колас імкнецца растлумачыць юным чытачам некаторыя тайны прыроды, навакольнага асяроддзя. У невялікіх апавяданнях ён расказвае пра з’явы, блізкія і знаёмыя дзецям і адначасова не зусім зразумелыя ім. Дыдактычная задача большасці твораў, уключаных у “Другое чытанне...”, – уплываць на маральны воблік дзіцяці, фарміраваць у яго эстэтычнае пачуццё.

Тэму дзіцячай дапытлівасці, імкнення пазнаць нязведанае ў прыродзе Я. Колас працягвае ў паэме “Новая зямля” (раздзел “Таёмныя гукі”). Дзеці Міхала, упершыню пачуўшы нязвыклых гукі, якія пасля зімовай адлігі даносіліся з рэчкі, загарэліся жаданнем разабрацца ў іх таямнічым паходжанні, нягледзячы на апанаваўшы страх. У вырашэнні гэтай праблемы

Антось прымяняе даволі эфектыўныя метадычныя прыёмы: спачатку крытыкуе хлопчыкаў за няведанне відавочнага і тым самым яшчэ больш распаляе іх цікавасць, а затым, як сапраўдны настаўнік, даступна, са строгай паслядоўнасцю тлумачыць прычыны прыроднай з’явы, якая адбываецца на рацэ. Стыхійны “ўрок” працягваецца, і ператвараецца ў дыскусію, у час якой кемлівым ад прыроды дзецям хочацца даведацца ўжо і пра таямніцы касмічнай прасторы, узнікае жаданне “намацаць галінамі сонца”.

Я. Колас не навязвае свае педагогічныя ідэі, ён паказвае, як яны могуць рэалізоўвацца на практыцы, у паўсядзённым жыцці.

Па ступені развіцця народнай педагогікі можна меркаваць аб узроўні педагогічнай культуры народа. Паэма Я. Коласа “Новая зямля” – своеасаблівы мосцік, па якім пастаянна перадаецца новым пакаленням зафіксаваная ў “энцыклапедыі сялянскага жыцця” педагогічная мудрасць беларускага народа.

Літаратура

1. Замоцін, І. Творы: літ.- крытыч. арт. / І. Замоцін. – Мінск: Маст. літ., 1991.
2. Колас, Я. Збор твораў: у 20 т. / Якуб Колас. – Мінск : Беларус. навука, 2009. – 8 т.
3. Пшыркоў, Ю. С. Эпас рэзалюцыі. Паэмы Я. Коласа “Новая зямля” і “Сымон-музыка”, трылогія “На ростанях” / Ю.С. Пшыркоў. – Мінск: Вышэйшая школа, 1975.